

Література

1. Біла книга національної освіти України [Текст] / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Кременя ; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – 342 с.

2. Богданов, К. Ю. Наука и технологии для любознательных [Электронный ресурс] / Константин Юрьевич Богданов. – Режим доступа: http://kaf-fiz-1586.narod.ru/kguzhok_2011.html

3. Васьківська, Г. О. Формування системи знань про людину у старшокласників: теорія і практика : монографія [Текст] / Г. О. Васьківська. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 512 с.

4. Самарин, Ю. А. Очерки психологии ума: Особенности умственной деятельности школьника [Текст] / Ю. А. Самарин ; АПН РСФСР. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1962. – 504 с. – Библиогр.: с. 494–502.

5. Формування базових компетентностей учнів загальноосвітньої школи у системі інтегративної мистецької освіти : посіб. для вчителя / [Л. Масол, Н. Миропольська, В. Рагозіна та ін.] ; за наук. ред. Л. Масол. – К. : Пед. думка, 2010. – 232 с. : табл., іл.

РОЗУМІННЯ СВІТОГЛЯДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ: ІСТОРИКО-ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Олександр Малихін,

*д-р пед. наук, проф., провід. наук. співроб. відділу дидактики,
Інститут педагогіки НАПН України*

У статті висвітлюється історико-дидактичний аспект проблеми визначення сутнісного розуміння світоглядного потенціалу предметів гуманітарного циклу в контексті організації профільного навчання. Автором визначено специфічні ознаки процесу організації навчання за гуманітарним профілем.

Ключові слова: *світоглядний потенціал; предмети гуманітарного циклу; профільне навчання.*

The article highlights the historical and didactic aspects of the problem of determining the essential philosophical understanding of the humanities potential in the context of the profile education organization. The author defines some specific features of the process of organizing training on humanitarian profile. Profiling high school, that happens in terms of implementation of current reform processes taking place in the educational system in Ukraine in general and radically update the contents, forms and methods of using innovative means in particular, the introduction of new approaches to determining the essential understanding of learning content to it or other profile training of students. No exception Humanities direction.

Keywords: *ideological potential; humanities; specialized education.*

В статтє представлен історико-дидактический аспект проблемы определения сущностного понимания мировоззренческого потенциала предметов гуманитарного цикла в контексте организации профильного обучения. Автором определены специфические характеристики процесса организации обучения согласно гуманитарному профилю.

Ключевые слова: мировоззренческий потенциал; предметы гуманитарного профиля; профильное обучение.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Профілізація старшої школи за умов реалізації сучасних реформацийних процесів, що відбуваються в системі освіти в Україні в цілому, та за кардинального оновлення змісту, форм і методів з використанням інноваційних засобів зокрема, передбачає запровадження нових підходів до визначення сутнісного розуміння специфіки змісту навчання за тим чи іншим профілем підготовки учнів. Не є виключенням гуманітарний напрям. Новий етап у розвитку вітчизняної системи освіти характеризується становленням «культуроцентричної» школи. Її мета – не лише засвоєння певної суми знань, а включення учня в минуле, теперішнє й майбутнє культури через удосконалення способів мислення й діяльності та засоби власне самої культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні праці та наукові розвідки цього напрямку пов'язуємо з такими авторами, як С. Аверинцев, Н. Волошина, І. Журавльов, В. Краєвський, Ю. Лотман, Є. Пасічник, В. Серіков, В. Сластьонін та ін. Цілком погоджуємося з В. Серіковим у тому, що «дидактична природа гуманітарного навчального предмета, як і природа гуманітарного знання, недостатньо вивчена [1, с. 183]». Деякі дидакти (Лернер І., Краєвський В.) вбачають специфіку таких предметів в особливій освітній функції, спрямованості на формування не знань чи діяльності, а досвіду емоційно-ціннісного ставлення. Інші ж намагаються знайти технологічні складові гуманітарного знання. Так, Б. Юдін пише про те, що «бурхливий розвиток фундаментальної науки та індустрії наукомістких технологій, що ініціюється нею, породжують комплекс проблем, пов'язаних з еволюцією людини <...> Не останню роль у новій освітній системі відіграють ідеї гуманізації та гуманітаризації шкільної освіти, пов'язані з ідеями гуманітарного мислення (Бахтін М., Біблер В.), що спонукає людину сприймати оточуючий світ через аксіологічну призму. Нині відбувається відхід шкільної освіти від просвітительської парадигми й налаштування на парадигму «культуротворчу». Серед традиційних шкільних предметів особливе значення набувають предмети гуманітарного циклу: традиційно, з дидактичного погляду, зазначає С. Троянська, розвиток загальнокультурної компетентності у процесі шкільної освіти відбувається змістовно в межах гуманітарного блоку навчальних предметів.

Мета статті: висвітлити історико-дидактичний аспект проблеми визначення сутнісного розуміння світоглядного потенціалу предметів гуманітарного циклу в контексті організації профільного навчання.

Виклад основного матеріалу. На слов'янському освітньому просторі викладання предметів гуманітарного циклу має давні традиції. Братські школи на теренах сучасної України (XVI – початок XVII століття) пропонували та представляли гуманітарний зміст навчання з орієнтацією на виклад таких дисциплін, як «трівіум» і «квадрівіум», а провідною навчальною дисципліною виступала граматики. Києво-Могилянська академія з часів засну-

вання у класах, що належали до нижчої конгрегації (Лисий І., Любар О., Сисоєва С. та ін.), забезпечувала шкільну освіту, яка мала статус підвищеного різновиду (можна порівнювати з профільним навчанням – гуманітарно зорієнтованим). Тут активно вивчалася слов'янська, грецька, латинська граматика, антична література, риторика як «мистецтво красномовства», етика як наука, що має своїм обов'язком, за висловом Ф. Прокоповича, навчити «правил доброї поведінки». А провідні педагоги, – І. Гізель, Г. Кониський, С. Косів, Ф. Прокопович, – використовують спільні для тогочасної шкільної схоластики методи *quaestiones, disputationes, articuli*.

У Російській імперії внаслідок комплексних реформ Олександра II на початку 60-х років XIX ст. відкривалися семирічні гімназії, де у перші чотири роки навчання програма була спільною для всіх гімназистів, а з п'ятого класу за вибором батьків й учня школярі розподілялись на так званих «латиністів» (класична освіта) та «гімназистів» (реальна освіта). Свого часу метою класичної освіти було ретельне вивчення кількох іноземних мов (переважно французької, німецької, англійської за бажанням учня), у тому числі – латини та старогрецької, інших гуманітарних дисциплін з наступним вступом до університету, а реальні гімназії готували випускників до практичної діяльності та вступу до спеціалізованих вищих навчальних закладів.

Видатний діяч освіти М. Пирогов у статті «Думки й зауваження про проект статуту училищ, що знаходяться у відомстві Міністерства народної освіти», викладаючи свої міркування про шкільну систему, зазначає, що в класичній гімназії варто велику увагу приділити вивченню гуманітарних предметів: вітчизняної, двох стародавніх та однієї нової іноземної мов, історії, оскільки гімназія – це заклад, який не лише дає загальну освіту, а й усебічно розвиває розум дитини й залучає її до здобутків світової культури. Саме М. Пирогов одним із перших висуває ідею нерозривності навчання й виховання у процесі залучення дитини до досягнень світової культури, саме у такий спосіб відбувається формування «справжніх людей», у яких наукові знання, переконання й почуття громадянського обов'язку поєднуються з релігійно-християнською мораллю та широкою культурною обізнаністю.

М. Драгоманов пов'язував загальнокультурний розвиток дитини з вивченням рідної мови «як способу морального зв'язку між людьми», до списку шкільних предметів гуманітарного циклу вводив етнографію та фольклористику.

У XX столітті, у період радянського тоталітарного режиму, в умовах застосування єдиної політехнічної школи притлумлювалося значення гуманітаристики взагалі та шкільних гуманітарних дисциплін зокрема. Унаслідок такої ситуації втрачалися фундаментальні цінності, що набувалися віками й робили людину, випускника школи шляхетним, справедливим, гуманним, підтримувалися основи таких етичних категорій, як честь і совість, що послабляло здатність людини до морального самоконтролю, катастрофічно знижувався загальнокультурний рівень молоді. Нині науковці й педагоги-практики визнають винятковий світоглядний і дидактичний потенціал шкільних предметів гуманітарного циклу. Одна з особливих характеристик нашого часу полягає в тому, що не тільки ті науки, які були колись названі такими, що

пояснюють, але й науки гуманітарні, які заведено характеризувати як такі, що розуміють, усе більшою мірою сприймаються, і більше того, усвідомлюють себе як науки технологічні, що допомагають змінити людину [2, с. 17]. Така ситуація в межах нової інноваційної гуманітаристики докорінно змінює співвідношення природничих, фізико-математичних та гуманітарних наук у сфері формування теоретичних основ світогляду людини нової доби, вважає вчений.

Духовне, гуманістичне, людське й людяне як сутнісне в історії еволюції цивілізації нині вкотре переживає революційну сутнісну трансформацію, яка здатна проникати й глибоко всередину матеріальних процесів розвитку, і в закономірності мисленневих та ментальних особливостей сучасної людини. В. Серіков зауважує, що гуманітарний предмет, на відміну від природничо-наукового, не може бути засвоєний на рівні значень: «тут недостатньо просто знань, <...> істотним критерієм засвоєння є сенс, ставлення, яке виробляється через діалог, внутрішню полеміку з іншим об'єктом [1, с. 184]». При вивченні гуманітарних предметів школярів варто «заставляти мислити, а потім вже шукати висловлювання й не терпіти, щоб слова використовувалися без ясних ідей [Там само]».

Специфічні особливості змісту гуманітарних предметів зумовлюють і специфіку навчальної діяльності у процесі викладання та засвоєння. Отже, у процесі організації навчання за гуманітарним профілем слід урахувати наступні особливості, що є його специфічними ознаками, котрі не варто залишати поза увагою:

1. Ціннісне ставлення до об'єкту, що вивчається (образу, персонажу, події, стилю) складається часто поза пізнавальним досвідом і може ґрунтуватися на власному життєвому досвіді, взаєминах з оточуючими, ірраціональних пристрастях тощо.

2. Розвиток ціннісного (особистого) ставлення здійснюється за більш складними законами, аніж просте накопичення, розширення, конкретизація, як це має місце при засвоєнні негуманітарних знань. Тут відбувається розв'язання колізій, рефлексія, селекція фактів і аргументів, які це ставлення або стабілізують, або, навпаки, руйнують.

3. Постійне співвідношення об'єкта, що вивчається (а це, як правило, будь-який аспект людського буття) з самим собою, рефлексія власного життєвого досвіду, мисленнєве «програвання» ситуації та ролей, пізнання через переживання.

4. Невизначеність об'єкта пізнання: так, із одного й того ж художнього образу різні суб'єкти «черпають» різні аспекти.

5. Об'єкт і знання про нього не відокремлені чітко один від одного. При вивченні, приміром, художнього твору учень перебуває в стані взаємодії з творчістю автора. Об'єкт, що пізнається, активно взаємодіє зі знанням про нього й навіть нерідко змінює свою природу в залежності від того, що саме це знання стверджує.

6. При вивченні предметів гуманітарного циклу присутня інакша логіка пізнання, що не вкладається в рамки власне логічних конструкцій: від цілісного розуміння-ставлення до «заданого» розгляду частин; за словами

М. Бахтіна, «спочатку зрозуміти – потім вивчити», а у предметах негуманітарного циклу – навпаки: вивчити, щоб зрозуміти.

7. Результатом вивчення предметів гуманітарного циклу виступає нова цілісна картина світу, яка містить і моделі власної поведінки; гуманітарне пізнання значною мірою спрямоване на пізнання суб'єкта, відповідального за свої висновки перш за все перед самим собою; пізнання гуманітарного предмета зливається з сенсоутворенням, з виробленням власного ставлення.

Висновки Отже, у процесі вивчення учнями старшої школи (за умов профілізації навчання) гуманітарного навчального матеріалу відсутня єдина для всіх логіка його засвоєння та загальна мова значень. Активується мова внутрішніх особистісних значень та сенсів, що забезпечує цілісне засвоєння предмета. Якщо при засвоєнні предметів природничо-наукового циклу школярам необхідно зрозуміти сенс як сутність явища, то при засвоєнні гуманітарного матеріалу цей сенс повинен вироблятися, створюватися. Розуміння в цьому випадку є процес певного сенсоутворення, результатом якого виявляється сенс, що виникає, не у відчуженому знанні, а у свідомості спільного буття того, хто розуміє, і того, кого розуміють.

Гуманітарні навчальні предмети у взаємодії та взаємовпливах виконують функції інструменту формування як «культури мислення», так і «культури розуміння», забезпечують оптимальний компроміс між локальним і глобальним, забезпечують оптимальний баланс між світовою культурою та збереженням і ретрансляцією національних культурних цінностей. Предмети гуманітарного циклу дають змогу трансформувати суспільні настанови, що знаходяться в основі новітніх трансформаційних процесів, формування вільної, критично мислячої особистості, яка має можливості та права для повної й багатобічної самореалізації й самоактуалізації, входження в демократичне суспільство.

Література

1. Сериков, В. В. Общая педагогика. Курс лекций [Текст] / Владислав Владиславович Сериков. – Волгоград : Перемена, 2004. – 278 с.
2. Юдин, Б. Г. О человеке, его природе и его будущем [Текст] / Б. Г. Юдин // Вопросы философии. – 2004. – № 2. – С. 16–28.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗМІСТУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Тетяна Назаренко,

*д-р пед. наук, старш. наук. співроб.,
голов. наук. співроб. відділу навчання географії та економіки,
Інститут педагогіки НАПН України*

У статті аналізується проблема відбору навчальної географічної інформації для опанування нею на профільному рівні. Висувається припущення, що для старшокласників проблема самовизначення й самореалізації в сучасному суспільстві є визначальною, тому співвідношення інтелектуальних можливостей географічної освіти з пізнавальними можливостями, потребами й мотивами старшокласників сприяє фор-